

Jaakko Hintikka:
*A fenomenológiai dimenzió**

I. Husserl mint nyelvfilozófus¹

Írásom témája a husserli fenomenológia tanulmányozása során talán leggyakrabban felbukkanó kérdés. Azaz hogyan értette ő filozófiáját, illetve hogyan értsük mi.

A bevett válasz erre az, hogy Husserl fenomenológiája az intencionalitás elmélete. Ez a megközelítés a többi, a megjelölés legtágabb értelmében vett nyelvfilozófussal állítja őt egy sorba. Példának okáért Dagfinn Føllesdal műve a Husserl és Frege jelentéselmélete közti párhuzamot taglalja, középpontban a fregei *Sinn* és *Bedeutung* terminusokkal, valamint az ezekkel hasonlóságot mutató husserli *noémával* és ennek tárgyával. Ez a párhuzam eszerint abban állna, hogy az az elgondolás, mely szerint a noéma az intencionális jelentés hordozója, általában megközelítőleg hasonló alapra támaszkodik, mint a fregei *Sinn*-nek a nyelvi jelentés közvetítőjeként történő értelmezése. Így a következő analógiát kapjuk:

<i>aktus</i>		<i>noéma</i>		<i>tárgy</i>
	=		=	
<i>kifejezés</i>		<i>Sinn</i>		<i>Bedeutung</i>

(V.ö. pl. Føllesdal, 1969.)

* Jaakko Hintikka: *The phenomenological dimension*, In: Barry Smith and David Woodruff Smith (szerk.): *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge, 1995, Cambridge University Press. 78-105.

¹ Az eredeti szövegben „*meaning theorist*” áll ezen a helyen. Azért ragaszkodtam mégis ehhez a megoldáshoz, mert egyrészt az előbbi csak körülményesen lehetett volna visszaadni, másrészt pedig a tanulmányban valóban olyan filozófiai tendenciákról van szó, melyekre a magyarban többnyire a nyelvfilozófia megjelölést alkalmazzuk (a ford.).

Nem vitatom, hogy egy ilyen válasz is helytálló lehet a husserli filozófiai vállalkozás jellegét firtató kérdésre, de csak ha helyesen értjük. Mindazonáltal az ilyen típusú megközelítések eleve magukban foglalnak egy bizonyos veszélyforrást. Ugyanis ha a husserli filozófiát az általános jelentésemélet egy fajtájaként képzeljük el, könnyen arra csábulunk, hogy figyelmünket a jelentés, mint noéma *eszközeire, hordozóira, közvetítőire* fordítsuk, s így elhanyagoljuk a jelentés működésének kérdését. Azaz figyelmen kívül hagyjuk, hogy ezeknek a jelentő entitásoknak hogyan sikerül végrehajtaniuk intencionális vagy referenciális funkciójukat. Könnyen abba a kísértésbe eshetünk tehát, hogy fogalmilag túl szigorúan elkülönítjük a noémákat tárgyuktól, feltételezve, hogy mindent, amit csak akarunk, megtudhatunk az intencionális jelentésről, ha csak a jelentés közvetítőit, a noémákat vizsgáljuk. Erre a koncepcióra úgy fogok hivatkozni, mint az önmagának-elégséges intencionalitás eszméjére.

Azonban ha a jelentés hordozóját saját maga jogán tanulmányozzuk, semmiképp nem érthetjük meg, hogyan kapcsolódhat össze azzal, amit valójában jelent. Példának okáért, legyen bármilyen részletes és kimerítő, a *noéma* struktúrájának semmilyen analízise nem tud számot adni a tárgyhöz való viszonyról. Ez egyáltalán nem az elemzés hibája. Az azonban világosan kiderülhet számunkra, hogy a noematikus struktúra ilyen elemzése korántsem a husserli fenomenológia teljes története.

II. Redukció, konstitúció, betöltődés

Ez a meglátás meglehetősen általános, hordereje azonban tisztábban megmutatkozik, ha kapcsolatba hozzuk a husserli filozófia egyéb sajátosságaival. Például a híres husserli - vagy eredeti terminusával: fenomenológiai - redukció természetét nehezen érthetjük meg, ha csupán magára az intencionalitás hordozójára figyelünk. A legjelentősebb redukció, amivel Husserl foglalkozik, a transzcendentális redukció. Ez úgy írható le, hogy

mintegy „zárójelbe tesszük” a tényleges létezésbe vetett hitünket, figyelmünket a „tudati szférára” irányítjuk és rögzítjük, valamint „azt tanulmányozzuk, ami ebben immanensen adott” (*Eszmék I*, 33. §). A redukció másik fajtája az eidetikus redukció, ami a partikuláristól az általános „lényegegig” vezet. Egyelőre csak a transzcendentális redukcióval foglalkozom.

Az önmagának-elégséges intencionalitás szempontjából a redukciók egyetlen elfogadható értelme, hogy felmutatják: ami „zárójelbe került” bennük, az maga az intencionalitás hordozóival korrelációban álló valóság. Ebből a nézőpontból a fenomenológus egyetlen dolga, hogy minden figyelmét a noémákra, vagy valami más, szemléletben megjelenő jelentéshordozóra koncentrálja.

Amellett fogok érvelni, hogy a fenomenológia redukciók ilyen felfogása téves. A fenomenológia redukciók fő problémája – mármint ha csak egy olyan módszert látunk bennük, ami figyelmünket kizárólagosan a noémákra irányítja -, hogy végül túl sok minden kerül zárójelbe. Az ilyen egyoldalú szemlélet elkerülhetetlenül zárójelbe teszi a tárgyak mellett a noémák tárgyakhoz fűződő viszonyát is. Egyszerűen nem érthetjük meg két kifejezés viszonyát, ha magát a két kifejezést nem értjük. Ha a teljes tárgy minden egyes esetben zárójelbe kerül a fenomenológiai redukció során, a szó szoros értelmében lehetlenné válik a fenomenológus számára megmagyarázni a noéma és tárgya kapcsolatát, ugyanis sem az ebben a viszonyban jelen levő másik taghoz, sem magához a viszonyhoz nem férhet hozzá.

De az önmagának-elégséges intencionalitás eszméjét az az állítás sem segíti ki, hogy a noéma és a tárgy közti viszony kauzális lenne, mint ahogyan ez az észlelés esetében még akár valószínűnek is tűnhet. Mert a kauzális viszony mint olyan, legyen bármennyire közvetlen, a tiszta fenomenológiai gondolkodás számára nem hozzáférhető. Tipikusan a következtetés, nem pedig a szemlélet tárgya.

Mondanivalóm lényegét tehát husserli nyelvezetben úgy tudnám kifejezni, hogy a nyelvfilozófus Husserl képzetére alapozott értelmezés nem tud számot adni arról, ami mégis túléli a transzcendentális redukciót - még ha azt meg is

ragadja, amit Husserl ki akart kapcsolni („zárójelbe tenni”). Husserl erre a „maradványra” a *fenomenológiai reziduum* terminust használta, s arra is felhívja a figyelmet, hogy bizonyos értelemben, részlegesen még a transzcendencia is megmarad a zárójelbe tétel után (*Eszméék I*, 76. §):

Minden transzcendens, amennyiben a tudatban adottsággá válik, nem csupán a róla való tudat viszonylatában [...] a fenomenológiai vizsgálódás tárgya, hanem ezzel lényegileg összefonódva, mint adott és adottságokban felfogott is.²

Az ilyen állítások inkompatibilisek a fenomenológiai redukció, mint noémákra történő redukció eszméjével.

Azt gyanítom, hogy az önmagának-elégséges intencionalitás eszméje két különböző dolgot összekeveréséért felelős. Frege esetében egy kifejezés jelentése [*Sinn*] elsődleges és teljességgel meghatározó volt referenciájához [*Bedeutung*] képest. *Mutatis mutandis*, érvelhetünk amellett, hogy egy aktus noémája meghatározza tárgyát. De ebből nem következik, hogy a noéma és a tárgy közti viszonyt megérthetjük pusztán a noémák tanulmányozása által. Ehhez magát a viszonyt kell a fenomenológiai reflexió célpontjává tennünk.

Az említett probléma kapcsolatban van a konstitúció husserli fogalmával is. Ha az egész tárgyat úgy gondoljuk el, mint ami a fenomenológiai redukcióban zárójelbe kerül, hogyan is remélhetnénk, hogy valaha megérthetjük azt a folyamatot, amely által a tárgyakat konstituáljuk? Husserl azt állítja, hogy ami közvetlenül és elsődlegesen adott számunkra, tehát az érzéki tudatosságban, az artikulálatlan, nyers matéria, hülé, ami a noézis során strukturálódik, s így kapunk eredményül tulajdonságokkal, kölcsönviszonyokkal, stb. rendelkező tárgyakat. (Éppen a strukturálódás ezen

² A Hussertől származó citátumoknak, ahol tudtam, megpróbáltam vagy az eredeti német szövegváltozatát lefordítani, vagy a megfelelő, már meglevő magyar fordítását megadni. Így a fenti idézet eredeti helye: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch* (a továbbiakban: *Ideen I*), (szerk.: Walter Biemel), Den Haag, 1950, Martinus Nijhoff, 175.o. (a ford.)

folyamatát nevezi Husserl *noézis*nek.) De miként is bízhatnánk abban, hogy valaha is megismerjük az efféle konstitutív folyamatot, ha bemenete definíció szerint elérhetetlen a fenomenológiai reflexió számára?

A problémák egy különleges esete, amire már utaltam is, Husserl betöltődés-fogalmával áll kapcsolatban. A noémát (noha csak hozzávetőlegesen) összevethetjük a noéma tárgyához kapcsolódó elvárások együttesével. Ezen *façon de parler* néhány lényegi elemét a Husserltől kölcsönzött betöltődés-fogalom alkotja, aki azt állította, hogy bizonyos tapasztalások során a noéma „betöltődik” (*erfüllt*). A mi analóg magyarázatunkban ez annyit jelent, hogy a noémához kapcsolódó elvárások (tökéletesen vagy kevésbé tökéletesen) betöltődnek.

Ha Husserlre csupán nyelvfilozófusként tekintünk, akkor a betöltődés viszonylatának a fenomenológiában elfoglalt központi helye meglepetésként érhet minket. Ekkor ugyanis szembetaláljuk magunkat a kérdéssel: mi az, ami betölt egy noémát? S még inkább: akármi legyen is ez, a tárgyak vagy a noémák szférájához tartozik? Egyikre sem könnyű választ találni. Mert ha a betöltődést valami olyasmi hajtja végre, ami a tárgyak világába tartozik, akkor ennek a fenomenológiai redukció során zárójelbe kell kerülnie, s ezzel a betöltődés egész fenoménje elérhetlenné válik a fenomenológus számára. De ha a betöltődés az intencionalitás hordozóinak birodalmához tartozó valami segítségével megy végbe, akkor nem nyújthat segítséget a noémák és a valóság összekapcsolásához, holott ez nyilvánvalóan Husserl szándékában állt.

Az úgynevezett „intencionalitás képelmélete” felett már Husserl is kritikát gyakorolt, számomra pedig úgy tűnik, hogy az az elképzelés, amelyik hordozóira koncentrálna akarja megérteni az intencionalitás természetét, nem több mint ennek általánosabb formája. Husserl szerint ugyanis a percepció nem annyit tesz, hogy befogadjuk az észlelt képét. S ugyanígy nem szabad az intencionalitásra sem úgy gondolnunk, mint intencionális képalkotásra, még ha a képet úgy is gondoljuk el, mint ami a noémában vagy „egy intencionális tárgyban” absztrakt formában jelenik meg.

III. A közvetlen adottság husserli felkutatása

Nem nehéz belátni, melyik alapvető husserli gondolat felett siklanak el azok, akik csupán mint nyelvfilozófussal foglalkoznak vele. Husserl számtalanszor hangsúlyozta, hogy fogalmi világunk alapjait a *közvetlen tapasztalatban* kereste. Lehet ezt úgy is érteni, hogy Husserl szerint minden noéma azonos értékű, azok azonban, melyek közelebbi kapcsolatban vannak a közvetlen adottsággal, mégis értékesebbek. Feltételezhetjük, hogy a fenomenológiai redukciók zárójelbe tesznek tárgyakat, figyelmünket pedig a noémákra fókuszálják, de ez a lépés pusztá prolegomenának tűnik azon összefüggés tanulmányozásához, melyet fogalmi világunk különböző alkotóelemei alkotnak. Tetőpontjára pedig akkor ér a vizsgálódás, mikor a fogalmi világ végső alapjait már a közvetlen tapasztalatban kutatjuk.

S félreérthetetlen módon pontosan ez a kutatás Husserl filozófiájának sajátos fenomenológiai magva, azaz hogy a közvetlen tapasztalatban próbálja meg megragadni fogalmi világunk alapját. S éppen ezen karakterek utalnak a címben már említett, Husserl gondolkodását jellemző fenomenológiai dimenzióra.

Fontos azonban arra is magyarázatot adnunk, hogy mi is rejlik a közvetlen adottság husserli kérdésében, s hogy miért nem lehet ezt összeegyeztetni azzal a dichotómiával, ami tudatunk (kitüntetett módon magába foglalva intencionális aktusait) és az intencionált tárgy között feszül. Azon elgondolás ugyanis, miszerint valami közvetlenül adott számomra a tényleges világból, minden efféle éles dichotómiát föl kellene számoljon. Hiszen ami közvetlenül adott számomra, az így egyidejűleg lenne a tudattól független valóság része és ugyanakkor tudatom eleme. Ekkor pedig a tudatom és a valóság között egy tényleges érintkezési felületet vagy átfedést kellene feltételeznünk. Ez tehát az alapvető oka annak, hogy miért is oldotta fel végül Husserl a noémák birodalma és a tudatfüggetlen tények világa közti éles kontrasztot.

S az sem változtat ezen, ha a noémát átnevezzük „intencionális tárgygyá”, mivel az intencionális tárgy nem ugyanaz, mint az intencionált tárgy.

Következésképpen valamennyi általam felvetett probléma újraéled a két úgynevezett tárgy közti viszonyt firtató kérdésekben. Mert bizonyos értelemben igaz, hogy ami közvetlenül adott számomra, az a noéma vagy az „intencionális tárgy”, s rajta kívül semmi más nem található tudatomban. De ebben az értelemben akkor a noéma néhány oldala mégis alapvetőbb értelemben adott, mint mások – noha minden noémaként adódik számomra. És a husserli „minden princípiumok princípiuma” (lásd V. pont) éppen ezen primordiális önadottság meghatározására serkenti a fenomenológust. Ennek a felhívásnak szeretnék engedelmességni ebben az írásban.

IV. Fenomenológia versus fenomenalizmus

Hogy a husserli tényleges önadottság lehetőségét gyakorta szem elől veszítették, annak egyik oka a fenomenológia és a fenomenalizmus összekeverése egymással. Ez az egyik legáltalánosabb és egyben a legbosszantóbb tévedés is a filozófia huszadik századi története során.

Mert ez valóban végzetes tévedés. A fenomenalizmus tanítása szerint csupán a fenoménekhez és nem a valóságos dolgokhoz férhetünk hozzá, az utóbbiakon akár fizikai objektumokat akár kanti „magában való dolgokat”, vagy akár olyan tárgyakat értünk, melyeket Moore *Az idealizmus cáfolatában* megkülönböztetett magától a tapasztalattól. Egy olyan fenomenológus azonban, mint Husserl, úgy tartja, hogy minden arra alapozható illetve vezethető vissza, ami a közvetlen tapasztalatomban adódik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ezek pusztán fenomének lennének. Ellenkezőleg, a mindenre kiterjedő fenomenológiai projektnek nem lenne túl sok értelme, ha a fenomenológiai redukciók nem vezetnének közelebb a tényleges valósághoz.

Hogy leszámoljunk ezzel a tévedéssel, döntően fontos hangsúlyozni Husserl meglátását, miszerint tényleges érintkezés van tudatom és a valóság közt, és a valóság valójában közvetlenül hatást gyakorol tudatomra.

Ez abból is kitűnik, hogy Husserl, a *per definitionem* nem hozzáférhető, kanti „magánvaló dolgot” bírálva, azt hangsúlyozta, hogy a tudat közvetlen hozzáférhet a valósághoz. Iso Kern felbecsülhetetlen szolgálatot tett nekünk azzal, hogy nagyon sok hasznos utalást mutatott ki (v.ö.: Kern 1964, 120-24). Példának okáért, Kern szóba hozza Husserl tézisét „a lét és a tudat korrelációjáról” (i.m. 121). Kern szándéka kétségkívül kifogástalan, ám Husserl nézetének nem ez a lényege [*Kernpuncti*]. Kant a tudat és a magánvaló dolgok korrelációjáról beszélt. Husserl álláspontja ettől abban különbözik, hogy a létezők ténylegesen adottak számunkra, azaz „a lét lényegéhez tartozik, hogy adottsággá tud válni” (i.m. 121). Kern meggyőző példákat hoz ezen valóságseffektus alátámasztására:

Lehetetlennek bizonyul a kísérlet, hogy olyan tárgyokról beszéljünk, melyek semmilyen szemlélettel nem állnak kapcsolatban.

Másképpen érthetjük ugyanezt, ha figyelmünket arra összpontosítjuk, amit Husserl a szemlélet és tárgy „korrelációjáról” (természetesen ez nem a legjobb terminus erre) mondott. Íme, egy *locus classicus* az *Eszmék* I. 3. §-ból. Itt a következő megállapításokkal találkozhatunk:

A következő korrelatív összetartozó fogalmak: „szemlélet” és „tárgy” általános kiterjesztése nem tetszőleges ötlet, hanem mintegy a dolgok természete kényszeríti ki. Az empirikus szemlélet, s különösen a tapasztalat egy individuális tárgy tudata, ami szemléletként „adottságára”, mint észlelés pedig „eredendő” adottságára illetve tudatára hozza a tárgyat, amit így „eredendően”, „eleven” önmagaságában ragadjuk meg.³

Ha tökéletesen meg akarjuk érteni a fentebbi állítást, Husserl szemlélet-fogalmát kell alaposabban megvizsgáljunk. Ez a VI. pont dolga lesz.

Tanulságos megjegyezni, hogy a „fenomenológiai” terminus - mellyel valószínűleg a fiatal Husserl volt a legmeghittebb viszonyban - használata tökéletesen összeegyeztethető a fentebb mondottakkal. Ez a terminusnak a fizikában, s különösképpen a termodinamikában megszokott használata. Ott a „fenomenológiai” elméletek kizárólagosan a közvetlenül mérhető (megfigyelhető) változókkal foglalkoznak, ellentétben azokkal a teóriákkal, melyek olyan nem megfigyelhető entitásokat feltételeznek, mint például az atomok és molekulák a statisztikus termodinamikában. Természetesen a „fenomenológiai” elmélet itt nem csupán a valóságról való benyomásainkkal foglalkozik, hanem éppen ellenkezőleg, magukkal a tényleges létezőkkel.

V. A transzcendentális redukció jelentése

A közvetlen adottság kutatása mint a husserli fenomenológia alapvető sajátossága meghatározza a fenomenológiai, s különösképpen a transzcendentális redukció természetét is. Ez a redukció nem pusztán annyit jelent, hogy zárójelbe tesszük egy aktus tárgyát, és így a noéma marad a fenomenológus figyelmének kizárólagos tárgya, hanem arra szólít fel, hogy ezen felül a noémából is mindent zárójelbe kell tenni, ami nem a közvetlen tapasztalatban adott. Elválasztja az *intencionáltat* attól, ami *adott*, és az előbbit az utóbbira igyekszik redukálni. Husserl megfogalmazásában,

a fenomenológiai redukció[ban]... amire korlátozzuk magunkat, az a tiszta *önadottságoké* szférája, annak szférája, amiről nemcsak beszélünk, és amiről nemcsak vélekedünk; nem jelentheti azt sem, hogy az észlelteké szférájára szorítkozunk. Amire korlátozzuk magunkat, az annak szférája, ami éppen abban az értelemben, ahogyan gondoljuk, adva is van és a legszigorúbb

³ *Ideen* I. 14-5.o. (a ford.)

értelemben önadott, akként hogy abból, amit gondolunk, semmi sincsen, ami ne lenne adott. ⁴

(*A fenomenológia ideája*, 90.)

Az önadottságban így a tudat és a valóság átfedi egymást, s ezenfelül mindazt, amit mi teszünk hozzá ehhez a közvetlen tapasztalathoz avégett, hogy a tárgyak egy tökéletesen artikulált világának tapasztalatává alakítsuk végül. E kijelentés mellett fogok érvelni tanulmányomban. Husserl saját megfogalmazásai a fenomenológiai redukcióról azonban meglehetősen kevés támpontot nyújtanak ehhez - s ez az oka annak is, hogy még mindig nem méltányolják érdemei szerint-, mert noha gyakran beszél arról, amit kikapcsol a redukció, arról azonban kevesebbet, amit érintetlenül hagy. Ha tüzetesebben szemügyre akarjuk venni ezt a „maradványt”, akkor Husserl írásainak más passzusaihoz kell fordulnunk.

Hogyan is fogalmazza meg Husserl saját feladatát? Néhány szöveghelyet szeretnék idézni. Egyikükben például arról ír, miszerint célja

hogy ne állítsunk semmi olyat, amit a tudattal való kapcsolata révén és a tiszta immanenciában nem tudunk a magunk számára megvilágítani.

Az *Eszmék* I. 24. §-ban pedig a következőképpen írja körül „minden princípium princípiumát”:

...hogy minden eredendően adó szemlélet a megismerés jogos forrása, hogy mindent, amit számunkra a „szemlélet” eredendően (ügyszólván megtestesült valóságában) kínál,

⁴ Edmund Husserl: *A fenomenológia ideája* (Baránszky Jób László fordítása). In: *Edmund Husserl válogatott tanulmányai*, Gondolat, Bp., 1972. 90.o. (a ford.)

világosan, önadottságában kell megragadnunk, de csupán ama határok közt, melyek közt adja magát...⁵

Ismét *Eszmék* I. 40. §:

Minden fizikai megismerés indexül szolgál lehetséges tapasztalatok lefutása számára, a bennük található érzéki dolgokkal és érzéki-dologi esetekkel egyetemben...⁶

Ezen passzusok segítségünkre lehetnek a husserli redukciók jelentőségének megítélése során. Bizonyos vonatkozásban a fenomenológiai redukciók súlyát tisztábban látjuk a matematikában és a logikában, mint az érzéki tapasztalatban. Husserl a matematika és a logika absztrakt világának egészét zárójelbe teszi (*Eszmék* I. 59. §), s ennyiben nem redukálható „olyan deskriptív analízisre, melyek feloldhatók a tiszta intuícióban”. Ebben szögesen ellentmond Fregének, aki következetesen a logika és az aritmetika szemléleti függetlenségét hangsúlyozta.

A következő lépésben Husserl szemlélet-fogalmát elemzem, s megpróbálom világosabbá tenni, miért is oly jelentősek fentebbi elképzelései.

VI. A szemlélet mint az önadottság közvetítője

Husserl keményen küzd a *szemlélet* (*Anschauung*) terminussal, mely elsődleges funkciójaként arra hívja fel a figyelmünket, ami a tapasztalatban közvetlenül adott számunkra. Szerencsétlen módon ez a lehető legkevésbé tisztán érthető terminusok egyike a filozófiai nyelvben. Szemantikai története különösen hajlamosít a félreértésekre, de az egész most lehetetlen nyomon

⁵ *Ideen* I, 52.o. (a ford.)

követni. Elég csupán annak előzményeit vázolni, melyek husserli használatát is befolyásolták. Ennek semmi köze ahhoz a skolasztikus fogalomhasználathoz, amire néhány tudós hivatkozni próbált. Inkább a terminus korai modern használata szolgáltathat meggyőző hátteret, mint a latin *intuitus*, az angol „intuáció” és a német *Anschauung*, amit éppen a latin terminus fordításaként vezettek be a német filozófiai nyelvbe. (V.ö. Hintikka, 1969.) A terminus korai modern használatára az a jellemző, hogy egyszerűen csak a közvetlenül tudottat jelenti. Ebből következik, hogy a szemléletnek így értve nem szükséges „intuitíven” jelen lenni értelmünkben, azaz nem szükséges feltétlenül hasonlítani az észleletekhez illetve a mentális képekhez. Ezt a használati módot illusztrálja Locke is, akinek paradigmaticus példája az „intuitív igazságokra”: $3 = 1 + 2$.

Ezek az előzmények jelölték ki később a kanti *Anschauung* alkalmazási körét is, majd ezek tették Husserl számára is természetessé ezen szó használatát, ami a közvetlen tapasztalati adottságok általános címkéjéül szolgál. Ő valójában azt értette a szemléleten, hogy valami közvetlenül tárgyként, azaz „tényként” adódik számunkra (v.ö. *Eszméké I. 19. §*).

A minden jelentés alapjául szolgáló szemlélet szerepét következőképpen vázolta:

Valójában általában a következőről van szó: ahhoz, hogy egy kifejezésnek (egy fogalom tartalmának) az értelmét „világos tudatra” hozzuk, a megfelelő szemléletet kell előállítani; ebben azt ragadjuk meg, amit a kifejezés „tulajdonképpen megcéloz”.⁷

(*Logikai vizsgálódások I. 2. fejezet, 21. §*)

Elég sok félremagyarázó értelmezés tulajdonítja Husserlnek a szemlélet egy olyan felfogását, miszerint ez az igazság vagy a bizonyosság különálló

⁶ *I.m.* 91.o. (a ford.)

forrása. A szemlélet azonban nem egy elzárt ismeretelméleti tanácsadó testület, hanem egy olyan általános terminus, ami egy kiváltságos konzultáns sugallatait jelöli. A „közvetlen intuitív igazság” kifejezés pleonazmus.

Szokták mondani, hogy a fenomenológia az aktusokat és noémákat tanulmányozza. Ez nem így van; ugyanis a noémák és tárgyaik viszonyára is nagy hangsúlyt helyez. És éppen ezt a viszonyt közvetítik olyan „intuitív” tapasztalatok, melyekben bizonyos tárgyak adóttak - Husserl kifejezésével: „önadóttak” - számunkra.

Helyénvaló itt egy kis, ámbar fontos szemantikai megjegyzés. Egy bizonyos szempontból ugyanis a husserli szemlélet feltűnően különbözik kanti elődjétől. A kanti szemlélet definíció szerint szinguláris volt, míg a husserli, különösen az „eidetikus szemlélet” az általánosság jegyeit hordozza.

VII. Kategorialis intuíció

Ezen megfontolások jegyében (azaz a puszta önadottság kifejezéseként, s nem mint a tudás vagy belátás különleges forrásaként) a husserli „szemlélet” (*Anschauung*) terminus nem egy privilegizált pozíciót jelöl az érzéki észleléshez vagy az empirikus szemlélethez képest. A közvetlen érzéki tudatosság csupán a szemlélet egy fajtája, illetőleg amikor a képzelőerő és az érzéki tudatosság viszonya kerül terítékre, a nem-érzéki szemlélet hatóköre akkor sem korlátozódik kizárólag a képzelőerőre. A husserli értelemben vett szemlélet nem feltétlen azt jelenti, amit manapság az intuíción értünk.

Nem csak a nem-érzéki szemlélet ezen lehetőségét hagyja nyitva Husserl. Kimondottan elismeri a közvetlen adottság nem érzéki fajtáit is, s köztük van az is, amit a *kategorialis szemlélet* terminussal jelöl. De csak ha az szemlélet fogalmát tágabb értelemben vesszük, mely szerint akkor játszik döntő szerepet,

⁷ Edmund Husserl: *Logikai vizsgálódások, I. Kifejezés és jelentés* (Seregi Tamás, Simon Attila és Ullmann Tamás fordítása). In: *Passim*, 2002. IV. évf. 1. szám. 41.o. (a ford.)

amikor minden számunkra közvetlenül adottat tipizál. Az *Eszméké I.* 19. §-ban Husserl ennek megfelelően így fogalmazza meg vezérelvét:

A közvetlen „látás” (voeiv), nem pusztán az érzéki, tapasztalati látás, hanem az egyáltalában vett látás mint bármilyen fajta eredendően adó tudat, s minden ésszerű állítás legitimáló forrása.⁸

Többek közt ez a passzus is a husserli szemlélet fogalmának („egyáltalában vett látás”) széles hatókörét illusztrálja, s így rámutat néhány olyan járulékos terminusra is - különösen az „eredendően adó” (*originär gebende*) kifejezésre -, amit Husserl hasonló rendeltetéssel használt, mint a „szemléletet”.

Ugyanezen eszme máshogy kifejezve (de szorosan ehhez kötődve) akkor jelenik meg, amikor Husserl a lényeglátás vagy a *lényeg* szemléletéről beszél. (Az előbbi kifejezés kétségtelenül az „egyáltalában vett látást” foglalja magába.) Erre könnyen találhatunk példákat többek között az *Eszméké I.*-ben a 3. és 4. §-ban.

VIII. A tapasztalati önadottság szintje

Nagyon fontos, hogy megkülönböztetett figyelmet szenteljünk a IV. pontban már hivatkozásokkal is illusztrált önadottság husserli eszméjének. Mi is adott a tapasztalatban, mikor valami önadottságra jut? Nem a noéma. A noéma egyszerűen az a végső összesség, amit egy aktus során egy tárgy jelent, vagy amit gondolunk róla. A fenomenológiai redukciónak azonban nem ez a jelentés-szféra a végső célja, hanem - Husserlt követve - az, hogy mi *önadott*. Ez pedig biztosan egy tárgy, nem pedig a *noémája*. (Az elemzés végén, a XVII.

⁸ *Ideen I*, 44.o. (a ford.)

pontban majd módosítanunk kell ezt a megállapítást, de ez most nem érint minket.)

Így már látható, milyen értelemben használta Husserl gyakran félreértett jelmondatát: „*zu den Sachen selbst*”. Ez a szlogen súlyos félreértések forrásául szolgálhat - mint ahogyan Husserl legszigorúbb kritikusai állították -, hacsak a tényleges valóság egy aspektusa túl nem éli a fenomenológiai redukciót.

Husserl másképpen is megfogalmazza álláspontját, amikor valaminek (s ez nem szükségszerűen *dolog* vagy *tárgy*) az önadottságáról beszél. Ezalatt pedig azt érti, hogy van a tudatnak egy olyan szintje, amelyen maga a valóság áll szemben velünk, s ez így a tudat és a valóság határterülete (úgyszólván átfedés a kettő között). Ahogyan ezt az *Eszmék I.* 43. §-ban leszögezi:

Alapvető tévedés azt hinni, hogy az észlelés (és hasonlóképpen minden másféle, dolgokra irányuló szemlélet) ne tudna a dologhoz magához hozzáférni.⁹

S még egyértelműbben írja a 48. §-ban:

Ha vannak egyáltalán világok, valóságos dolgok, akkor az őket konstituáló tapasztalati motivációknak képesnek kell lenniük arra, hogy belenyúljanak az én, s egyben minden más én tapasztalataiba is...¹⁰

Ugyanezen kérdést többféleképpen is meg lehet közelíteni, a legélesebb megfogalmazásban talán akkor, mikor Husserl Brentanót kommentálja (*Eszmék I.* 85.§.), és ebben a kontextusban a tapasztalat materiális mozzanatait (érzéki adatok) a fizikai fenomének (természetesen megkülönböztetve a noéma révén észlelt fizikai fenoméntől) között helyezi el.

⁹ *Ideen I.*, 98.o. (a ford.)

¹⁰ *I.m.* 114.o. (a ford.)

A közvetlen adottság fogalma szorosabb ráközelítésben újra megjelenik Husserl késői írásaiban, gyakran az „evidencia” címszó alatt. Így a *Karteziánus elmélkedésekben* (Harmadik elmélkedés, 24. §):

Az evidencia legtágabb értelemben az intencionális élet alapjelensége... Önmagában az evidencia nem más, mint egy dolog, egy tényállás, egy általánosság, egy érték, stb. saját magából fakadó megjelenésének, megmutatkozásának adódásának egészen rendkívüli tudati módja, mely az „ugyanaz-itt”, a „közvetlenül szemlélhető”, az „eredeti módon adott” végleges módozatában jelenik meg.¹¹

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy (Husserlt követve) most a tudat egy meglehetősen sajátos fenoménjével van dolgunk. Ha figyelmünket erre összpontosítjuk, akkor gyökeresen más beállítottságban vagyunk, mintha a tárgyak helyett pusztán a noémákra fókuszálnánk.

Másfelől pedig az a „fenomenológiai reziduum”, ami túléli a transzcendentális redukciót, nem csupán határterülete a valóságnak, hanem ez az alapja fogalmi világunk össz-konstitúciójának. Pontosan ez ruházza föl jelentőséggel a redukció eredményét, és ezért állította Husserl is azt, hogy a „zárójelbe tétel” során semmi sem megy veszendőbe:

Ez az, ami „fenomenológiai reziduumként” megmarad számunkra, jóllehet az egész világot, minden dologgal, emberrel – s ebbe önmagunkat is beleértjük – együtt „kikapcsoltuk”, vagy még inkább zárójelbe tettük. Azt mondhatjuk, semmit sem veszítettünk, sőt megszereztük az abszolút lét egészét, ami minden világi transzcendenciát magában rejt, mint olyan habituális érvényaktusok intencionális korrelátumát, melyek *ideell* módon valósulnak meg,

¹¹ Edmund Husserl: *Karteziánus elmélkedések* (fordította: Mezei Balázs). Atlantisz, Bp., 2000. 70.o. (a ford.)

illetve egymással összhangban haladnak tovább, valamint ezek benne „konstituálódnak”.¹²

Ha a reziduum nem rendelkezne kettős állampolgársággal, azaz ha egyidejűleg ne lenne *mind* a tudat, *mind* pedig a valóságos világ lakója, akkor az ilyen megállapításoknak semmi értelmük sem lenne.

X. A redukció bázisa

Ezen a ponton azonban egy nagy problémával szembesülünk. Mert mire is redukálunk a transzcendentális redukció során? Már fentebb is céloztunk rá, hogy a redukció a tudat és a valóság közti részleges átfedésre irányul. De milyen jellegű ez az átfedés? Vagy lényegét tekintve, helyénvaló egyáltalán *az* átfedésről beszélnünk? Ahol redukció bevégeződik, az pedig egy tökéletesen önadott valami szilárd alapzatú mélyrétege lenne? S ha igen, mit tartalmaz a végső adottság ezen rétege? Látható, hogy értelmezésem mindaddig ingatag marad, míg ezeket a súlyos kérdéseket meg nem válaszoljuk.

Mindazonáltal ezen kérdések igazi címzettje mégis csak Husserl, nem pedig valamelyik értelmezője; ő volt az, aki folyton ezekkel a problémákkal birkózott, s mindig más megoldási lehetőségeket vetett föl. Az adottság problémája valójában nagyon szorosan kapcsolódik a Husserl-exegézis talán legnehezebb kérdéséhez, azaz hogy Husserlt realistiként vagy idealistiként tarthatjuk számon. Ezen megjelöléseket többféleképpen lehet értelmezni, s az egyik értelmezés szerint Husserl annyiban tisztán realista, hogy a fenomenológiai redukció eljuttat minket a dolgokhoz (*zu den Sachen*), annyiban pedig idealista, hogy még a legszigorúbb redukció is egy olyan reduktumot hagy ránk, ami részint még mindig a mi konstitutív és „formaadó” aktivitásunk produktuma. Csakhogy a „realista” és „idealista” szavaknak nem ez az egyetlen

¹² *Ideen I*, 118-9.o. (ford.)

releváns értelme, és biztos, hogy nem ez a legfontosabb. Ezekről a XX. pontban lesz még majd szó.

Nyilvánvaló, hogy nem ez alkalommal kell megkísérelnünk definitív választ adni az adottság kérdésére. S éppily nyilvánvaló, hogy ezen tanulmány célja nem az adottság és az idealizmus problémájának boncolgatása. A fenomenológiai dimenzió jelentőségét nem érinti szorosabban az, hogy a redukció egy véges folyamat után célhoz ér-e, s hasonlóképpen az sem, hogy végeredménye milyen természetű. Feltárja számunkra a fenomenológiai redukció az adott tárgyak vagy talán faktumok rétegét, vagy csupán egy még mindig nyers, formátlan anyaghoz vezet vissza, amit a konstitúció folyamatának során kell megdolgoznunk? És egyáltalán, bármely esetben véget ér-e valaha a redukció folyamata?

Husserl helyzete most, ahogyan a végső fenomenológiai reduktumokat, az egyszerű elemi részeket igyekszik megközelíteni, a *Tractatuson* dolgozó Wittgenstein elkeseredett kutatására emlékeztet. A feladat nehézsége lemérhető azon, hogy Wittgenstein a *Tractatusban* - a művét értelmező filozófusok nagy bánatára - végül nyitva hagyta a végső fenomenológiai elemek kérdését.

S egyelőre én is így szeretnék tenni, hogy majd csak később, a XVII. és a XX. pontban foglalkozzak újra vele. Szerencsére időközben lehetőségessé vált a husserli filozófia további olyan aspektusainak a tanulmányozása is - méghozzá az ezen esszében is megrajzolt körvonalak mentén –, melyek függetlenek attól, hogy a redukció problémája hogyan oldódik meg végül.

XI. Nem az egész noéma önadott

Még mielőtt elhamarkodottan választ adnánk a redukció végpontját firtató kérdésre, tisztáznunk kell néhány fontos sajátos vonását. Példának okáért, a X. pontban mondottak fényében gondosan szét kell választanunk egymástól a noéma tartalmát és azt, ami önadott benne. Mert nem minden noématikus

tartalom része vagy darabja annak, amit a közvetlen tapasztalatban jelenik meg a fenomenológus számára.

Szemléltessük ezt egy példán. A noéma egy nem önadott komponense Husserl szerint a meghatározható X , vagyis a noéma azon eleme, ami egy s ugyanazon tárgy noémájává teszi. Az *Esszék I.* 131. § állításaiból egyenesen következik, hogy ez a bizonyos meghatározható X nem rendelkezik semmilyen sajátossággal, meghatározottsággal, *módozattal*.

Az azonban, hogy a meghatározható X nem önadott, természetesen nem túl meglepő. Mivelhogy az, ami a noémában nem önadott, tipikusan az emberi formaadás és artikuláló gondolkodás révén adódik hozzá. Ez szembeötlővé is válik, ha a meghatározható X szintetikus karakterére pillantunk (v.ö. i.m.). Köztudott, hogy ez egy olyan formaadó, emberi gondolkodásbeli aktivitás, ami a különböző észleleteket egy és ugyanazon, időben megmaradó tárgy benyomásaivá, azaz az érzéki anyagot valami „objektívvé” alakítja. A meghatározható X szerepe tehát husserli noémában pontosan az, hogy a noémát egy s ugyanazon tárgy noémájává tegye.

Általában tehát könnyen tévútra kerülhetünk, ha megfeledkezünk arról, hogy az, ami a noémában önadott, és az adott noéma különböző elemei nem fedik egymást. Más szóval itt ragadhatjuk meg, hogy mi marad meg a noémában a transzcendentális redukció után és mi nem.

XII. Noéma, tárgy és betöltődés

Láthatjuk tehát milyen szolgálatot tesz nekünk a noéma, amikor egy tárggyal intencionális viszonyba kerülünk. Az alapeszme elég tiszta, és nem túlságosan meglepő: ha a noéma elvárások sorozata, akkor tárgyát ezen elvárások betöltésére irányuló igényével teszi sajátossá. S ez az eszme nem is jelent semmi problémát, ha megfelelően általánosítjuk. Nehézséget inkább az a kérdés okoz, hogy egy noéma betöltődését hogyan foghatjuk föl oly módon, ami már túlvezet a noémák birodalmán, s megközelíthetővé teszi a noéma

számára az összes valósághoz vezető utat. Az általam festett képen kirajzolódik, hogy ez miként lehetséges. Egy noéma konstitúciója meghatározza, hogyan kapcsolódik a szemléletben adotthoz, vagy Husserl terminológiájában: hogyan töltődhet be. Mivel tehát a betöltődés problémája a közvetlen adottság, s mivel ez számomra a valóságos világnak, a tárgyak világának egy része, darabja, így maga a konstitúció konstituál hidat a noématikus adottságok és a tárgyak között.

Így pedig megoldható végre a fentebb említett kérdés, mely azt feszegette, hogy Husserl-t értelmezhetjük-e nyelvfilozófusként.

XIII. A konstitúció

S hasonlóképpen az itt vázolt keret segítségével érthető meg a konstitúció husserli eszméje is. A konstitúció nem az intencionális viszony fordítottja; hanem bizonyos módon inkább a transzcendentális redukciók inverze. A noéma konstitúcióját fejtegetni nem más, mint hogy leírjuk azt a folyamatot, ahogyan egy tudatban az adottság artikulálódik.

De ebből a szempontból hogyan lehet értelmes módon a *tárgyak*, és nem pedig - Husserl-t követve - noémáik konstitúciójáról beszélni? Az ilyen beszédmód azt jelentené talán, hogy Husserl elképzeléseinek szellemében valamiként konstruáljuk a tárgyakat? Nem, semmiképpen. Választ az a belátás nyújt, hogy mindent számba véve, az, ami a noéma és tárgya közti intencionális viszonyt közvetíti, nem más, mint ami a szemléletben számomra közvetlenül adott (vagy lehetségesen adott). Ebből az következik, hogy csakis efféle tárgyak lehetnek intencionálisak, csak ezek tárulhatnak fel a szemléletben (ami a valóság és a tudat érintkezési felülete), valamint hogy csak szemléleti feltárultságukon keresztül léphetnek be úgynevezett intencionális életembe. (V.ö. a fenti, IV. és V. pontokban idézettekkel.) Ez nem teszi a tárgyat ontológiailag vagy kauzálisan függővé a szemléletben való feltárultságától,

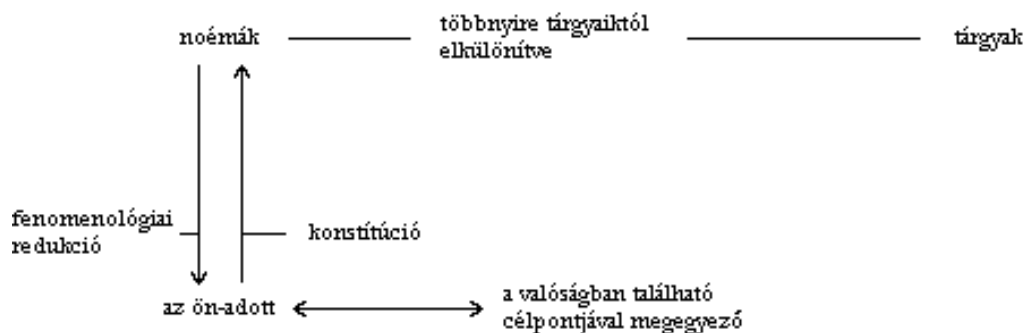
fogalmilag azonban alárendeli tényleges vagy lehetséges feltárultságának. Csak ebben az értelemben beszélhetünk a tárgyak konstitúciójáról.

XIV. Hogyan viszonyul Russell a fregei-husserli problémához

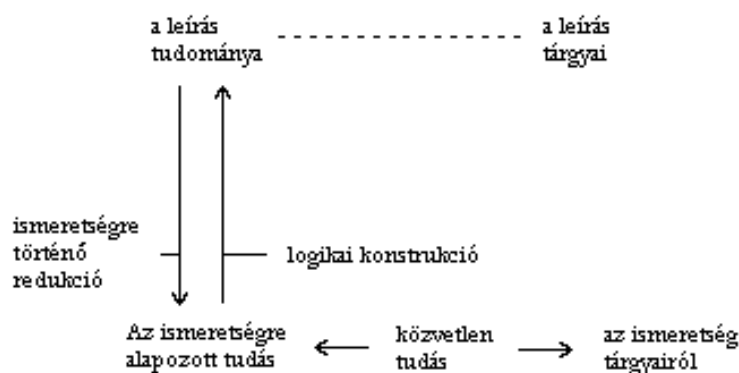
Föllesdal párhuzamokat Husserl és más filozófusok között. Ezen értelmezői taktikát alkalmazva mi is más perspektívába helyezhetjük, és jobban megvilágíthatjuk a fentebb mondottakat. Mindazonáltal tanulmányom szempontjából Frege nem éppen a legmegfelelőbb összehasonlítási alany. Nála ugyanis nyomát sem találjuk a szemléletben adottra történő redukciónak, sőt ellenkezőleg, erőteljesen kidomborítja a logika és a matematika (inkább, mint a geometria) függetlenségét az intuíciótól.

Tehát a Frege és Husserl közötti analógia helyett én a Russell és Husserl közti párhuzamot javasolnám megfontolásra. Ezt sematikusán a következő diagrammal szeretném ábrázolni:

HUSSERL

RUSSELL

A párhuzam egy érdekes aspektusa, hogy mindkét filozófusnál beleütközünk a hérakleitoszi problémába: „az út fel és le ugyanaz”¹³. Ezzel szemben a redukció mindkettejükénél egy éppen ezzel ellentétes, egyirányú folyamat, azaz vagy mint a konstitúció (Husserl) vagy mint a logikai konstrukció folyamata (Russell).

XV. Mélyebb párhuzam Husserl és Russell között

Ez a paralellizmus sokkal mélyebben gyökerezik, mint első ránézésre gondolnánk, és sokkal szilárdabb alapja van, mint egyszerűen csak ugyanazon vagy hasonló terminusok használata, mint a „redukció”, „konstitúció” és „logikai konstrukció”, stb. Hajlamosak vagyunk ezt a párhuzamot könnyedén alábecsülni, s ezért az a homályosság a felelős, amit a IV. pontban már taglaltam. Russellt gyakran realistának skatulyázzák be, és „ismeretségre történő redukcionizmusát” úgy gondolják el, mint a tudás vagy a létezők egy fajtájának redukcióját a másikra. Másrészt pedig a fenomenológia és fenomenalizmus félrevezető asszimilációja nyomán sok filozófus úgy gondolta, hogy a husserli redukcióknak kizárólag a mentális folyamatokon belül van értelmük. (Mert hogyan másként is tudnánk végrehajtani őket az *epokhé* révén?) Mindez könnyen a párhuzam alulértékeléséhez vezet.

Azonban a barikád egyik oldalán sem egyértelműek a dolgok. Sem Husserl, sem Russell nem különbözteti meg tisztán az episztemológiai és a konceptuális redukciót. Sőt, a jól ismert russelli megfogalmazás valójában szembeállítja a tudás két fajtáját, azaz a leíró tudást és az ismeretségre alapozott tudást, míg a kérdéses létezőket tipikusan a tudás e két különböző fajtájának tárgyaként azonosítja. E ponton csak fokozati különbséget találhatunk kettejük között, ami abból adódik, hogy Husserl terminológiája sokkal fogalom- és tárgycentrikusabb. A noémák fogalmiak, és még Husserl is gyakran úgy utal rájuk, mint „intencionális tárgyra”. Mindazonáltal ezek a különbségek csupán

¹³ Hérakleitosz B 60. In: *Görög gondolkodók 1*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1996. (a ford.)

felszíniek. A David Pears-höz és Dagfinn Føllesdall-hoz hasonló figyelmes értelmezők - egyik vagy másik filozófussal foglalkozva -, végül a mind Russell mind Husserl esetében felmerülő problémák fogalmi jellegét emelték ki. Russell-t tekintve ez a gyökere annak, hogy oly gyakran félreértik a következtetések logikai konstrukciókkal való helyettesítésére vonatkozó elképzeléseit.

Valójában azonban, ha jól megértjük Husserl és Russell céljait, figyelemreméltó hasonlóságra bukkanhatunk. Például a legtöbb állítás, ami Russell „logikai konstrukcióról” tehető, mintha a XIII. pontban tárgyalt husserli „konstitúcióról” is ugyanúgy megállná a helyét. Tanulságos lenne tehát utánajárni, milyen hasonlóságok vannak a russelli ismeretség és a husserli szemlélet közt.

Megfelelő perspektívába állítva a dolgot azt mondhatjuk: mindkettejük elsődlegesen azt akarta megfigyelni, hogy mennyit is érnek valójában a matematika és a fizika absztrakt elméletei - a tényleges adottság szempontjából megragadva. Russell esetében ez például a *Filozófia alapproblémáinak* (1912) a fizika világáról szóló fejezetében tűnik elő, Husserlnél pedig legújabb könyvében (1989) Charles Harvey tárta fel ugyanezt nagy gonddal. Valószínűleg mindketten örültek volna neki, ha a mindennapokban észlelhető dolgokkal a redukció végső tartományában, az „ismeretség tárgyai” közt találkozunk. De sajnos a további ismeretelméleti megfontolások, különösen azok, amelyek az érzéki észlelést, illetve ennek gyarlóságát kifogásolják, mindkét filozófust meggyőzték arról, hogy a hétköznapi materiális tárgyak ebben az értelemben nem adottak számunkra közvetlenül. S ez sarkallta mindkettejüket, hogy további területekre is kiterjesszék a redukciót, annak a veszélynek téve így ki magukat, hogy „idealistának” vagy „fenomenalistának” tekintik őket. Példának okáért, Russell számára az ismeretség igaz tárgyai feltűnő módon érzéki adatokat is tartalmaznak. De noha még Russell és Moore egyaránt ragaszkodtak ahhoz, hogy az érzéki adatok „őslakosai” a fizika világának, státuszuk azonban korántsem tisztázott. Azt pedig különösen nehéz

elkerülni, hogy ne tegyük őket az érzékelőtől függővé. Ezért keveredett hát Russell, s hasonlóképpen Husserl is a fenomenalizmus gyanújába.

Ez a gyanú azonban mindkét esetben megalapozatlan marad, legalábbis Russell illetve Husserl végső céljainak vonatkozásában. Vegyük például azt, mikor Russell javaslata szerint a leírás tárgyaira mint „logikai konstrukciókra” kellene tekintenünk, néhányszor azonban maga is megkérdőjelezi státuszukat, mint *bona fide* realitásokat. Viszont nyilvánvalóan soha nem kételkedett komolyan a (puszta) leírás számára példát szolgáltató tárgyak realitásában, mint például Bismarck és Julius Caesar. Ha jól értjük, akkor Russell célja pontosan az ellenkezője volt: rá akart mutatni, hogy az ilyen tárgyakról alkotott fogalmaink azon alapulnak, ami ténylegesen adott számunkra, s ennek alapján nélkülözhetővé akarta tenni az olyan kínos kérdéseket, hogy hogyan következethetünk ezek létére és tulajdonságaikra. Ez a törekvés Russell másik nagy projektjéhez hasonlít, ami ki akarta menteni a matematikát a logikára való redukció során jelentkező paradoxonok fenyegető karmaiból.

S nem is beszélve arról, hogy olyan fogós kérdéseket hagyott nyitva, mint az ismeretség tárgyainak pontos státusza - erre majd a XVII. pontban visszatérünk.

XVI. A „kategorialis szemlélet” Russell-nél

Annyit máris tanulságos megjegyeznünk, hogy a Husserl és Russell közti párhuzam további területekre is kiterjeszhető. A husserli tervezet kiterjedése azon a területen látszik a legvilágosabban, amit Frege tiszta gondolkodásnak nevezett volna, ahol ugyanis azzal kísérletezett, hogy fogalmi világunkat a számunkra közvetlenül adottra redukálja. Csakhogy itt az érzéki szemlélet csődöt mond, s az adódás aktusa a kategorialis szemlélet segítségével megy végbe.

Hasonlóképpen az ismeretség tárgyainak tartománya Russell esetében sem korlátozható azokra az érzéki adatokra, melyek (szigorú értelemben véve) az

érzéki észlelésben csak partikulárisan adódnak, de azokra sem, melyek akár az érzéki észlelés során is együtt adódhatnak az általános fogalmakkal. Russell ismeretség-elmélete feltételezhetően 1913-as könyvében, a *Theory of Knowledge*-ben kristályosodott ki, amelyben Husserl kategoriális intuíciójának szakasztott mását találhatjuk. (Szerencsétlen módon azonban Wittgenstein kritikája annyira feldúlta Russell-t, hogy nem is publikálta könyvét, mely így csak 1984-ben, a *Collected Papers* hetedik kötetének megjelenésekor látott napvilágot.) Russell itt azt az álláspontot képviseli, hogy be kell vezetnünk az ismeretség tárgyainak egy további osztályát, mégpedig a logikai formákét. A rájuk vonatkozó közvetlen tudásunk pedig a „kategoriális ismeretség” vagy „logikai szemlélet” (hogy megkeverjük egy kicsit a két gentleman terminológiáját), ez pedig a husserli kategoriális szemlélet russelli hasonmása.

A logikai formák, mint az ismeretség tárgyainak eszméje sem egy kósza ötlet volt Russell részéről. Ha életképes elképzelés lett volna, akkor Russell a *Principia* teljes tervezetét, azaz a matematika logikára való redukcióját úgy hajthatta volna végre, mint általános filozófiai projektjének egy aspektusát. Ez az általános filozófiai tervezet pedig azt foglalta magában, hogy fogalmi világunk egészét az ismeretségre redukáljuk. Ha ennek következményét a Husserl és Russell közti párhuzam nyelvén akarjuk kifejezni, akkor azt mondhatjuk, hogy a lényegiségek birodalmában Russell logikai valamint a matematikát megalapozni kívánó munkája Husserl fenomenológiai redukciójának (vagy más szögből nézve: konstitúciójának) szakasztott mása lett volna.

De az ilyesfajta átfogó egyezéseken kívül számos, kisebb horderejű dologban is összevethetjük őket. Vegyük például Russell kissé meglepő javaslatát, miszerint az érzéki adatok a központi idegrendszer fizikai állapotával azonosíthatók, s vessük ezt össze Husserl azon elgondolásával (lásd VIII. pont), hogy az érzéki adatokat (a tapasztalat anyagi elemeit), a fizikai fenomének közé kell besorolni - szemben a mentális fenoménekkel.

XVII. Érzéki adat versus hülé

A Husserl és Russell közti párhuzam lassan mindkét részről élesebb megvilágításba kerül. Csakhogy az az aspektus, mely a közös pontok között a legkényesebbnek bizonyul, tönkre is fogja ezt tenni.

Korábban, a X. pontban, lendületükben törtem meg a fenomenológiai redukció céljára vagy végpontjára vonatkozó gondolataimat, a Russellel való összevetés azonban érdekes perspektívába állítja ezt a kérdést. Nála ugyanis az ismeretségre való redukció végpontjai jól definiált kategoriális státuszok, melyek némelykor belső struktúrával rendelkeznek. Ezek olyan partikuláris részeket (individuumokat) tartalmaznak, mint az érzéki adatok, de tartozhatnak akár más jól definiált logikai típusokhoz; mint például az univerzálék, logikai formák, stb. különböző típusaihoz is.

Itt pedig aligha lehetne élesebb a kontraszt közte és Husserl közt. Utóbbi ugyanis alkalmanként használja az „éretadat” (*Sinnesdaten*) terminust, de pusztán a „hülétikus adat” vagy egyszerűen a „hülé” szinonimájaként. Amit pedig ezen terminusokon ért, az valami radikálisan más, mint amit a russelli „éretadat” jelent. A hülétikus adatok ugyanis sem nem részei, sem nem tagjai valamilyen logikai típusnak. Azok, amit maga a terminus is sugall: strukturálatlan, nyers anyagok strukturáló és formaadó mentális aktivitásunk számára. Más szóval, a közvetlen adottságok tulajdonságainak tekintetében Husserl és Russell radikálisan más állásponton van. Russell-lel ellentétben az érett Husserl számára az önadottság partikuláris sajátosságai, összefüggései nem kategoriálisan strukturálódnak. A vizuális észlelés adottsága például nem a vizuális tárgyak artikulált struktúrája, hanem valami olyasmi, mint (Quine megfogalmazásában) „színek és árnyékok kétdimenziós kontinuum”. Csak az artikuláló és formaadó noézis esetében beszélhetünk tárgyak (vagy különböző logikai típusok) észleléséről, azaz akkor, ha olyan tárgyakat észlelünk, melyekről noémáink vannak.

Mindaddig azonban, amíg intencionális tekintetünkből nem tudjuk kiszűrni a (noématikus) tárgyat, addig nem is ragadhatjuk meg a hülétikus

adatokat tiszta, nyers formájukban. Csak már artikulált aktusok elemeiként képesek tudatunk adottságaivá válni, mint a noéma betöltődésének eszközei.

Itt lelhető tehát fel a Husserl és Russell közt feszülő radikális különbség. Ez azonban természetesen mit sem csökkent az a párhuzam értékén, hiszen láthatóvá is csupán az ennek háttere előtt válik.

XVIII. Az adottság izolálható

A fentieknél is fontosabb azonban, hogy a Husserl és Russell közti különbség segít megválaszolni a fentebbi, a husserli redukciók végpontjaira vonatkozó kérdést. Kettejük összevetéséből így a következő válasz adódik: nincsenek abszolút végpontok. Bármilyen amire a fenomenológiai redukció kiterjed, már a formaadó noézis által strukturált. Úgy tűnik tehát, hogy nem beszélhetünk olyan redukcióról, ami el tudna vezetni fogalmilag önadott tárgyakhoz, vagy más független létezőkhöz.

Az elme ezen minden intencionális aktusban jelen levő és működő sajátossága az egyik oka annak, hogy Husserlt sokan idealistának tartják. S ez talán megmagyarázza, miért is nézzük más szemmel Russell-t, a realistát, és Husserlt, az állítólagos idealistát. Az efféle „idealizmus” azonban nem azt jelenti, hogy Husserlnél az adottság - szemben a tudattól független realitással - pusztán fenoméneket tartalmaz, vagy hogy ne lenne átjárás a valóság és a tudat közt. Hogy a fenomenológiai dimenzió úgymond céljához ér-e, avagy nem, nem az egyetlen releváns kérdés annak eldöntésében, hogy Husserl realista vagy idealista. Mihelyt felismerjük és tisztázzuk ezeket a tényeket, az egész probléma a terminológiai ízlés kérdésévé válik.

Vagy pusztán, a szó vulgáris értelmében vett „szemantikai” probléma lesz belőle? A XX.-XXI. pontban fogjuk ezt alaposabban körbejárni.

XIX. Husserl fejlődéséről

Az érett Husserl nézőpontja élesebb fényben áll előttünk, s így tisztábban megítélhető fejlődése állomásainak háttére előtt. Ennek iránya teljesen világos, bár - mint ahogy már fentebb is rámutattunk -, részletei még nem teljesen feldolgozottak. Az úgynevezett *Seefelder Manuskripte über Individuation*-ban (1905-1909-ből, *Husserliana*, vol. 10. pp. 234-68) általában gondolati útjának korai stádiumát látják, s jóval kevesebbre becsülik, mint egyéb írásait ebből a periódusból. Ezekben azonban egy Russell-lel meglehetősen szoros rokonságot mutató álláspont körvonalazódik, amit például a következő passzus is illusztrál:

Látok egy barna sörös palackot; figyelmemet a barna kiterjedésére irányítom, „ahogyan ténylegesen adott”; kizárok mindent, ami pusztán intencionált a fenoménben és nem önadott [benne]. Itt van a sörös palack; ilyen és ilyen. Megkülönböztetem a sörös palack megjelenéseit; tárgyiasítom őket. Kapcsolatot találok ezen megjelenések között; az identitás tudatát [*Bewusstsein*] látom köztük működésben. Konstatálom, hogy szavak segítségével fejezem ki: a sörös palack az, [ami] mindig megjelenik; ugyanazon megmaradó [tárgyként] jelenik meg; a megjelenések nem azonosíthatók azzal a sörös palackkal, ami megjelenik bennük... Egész más jellegűek; míg a sörös palack egy és ugyanaz.

(I. m. 237.)

E ponton nyilvánvaló, mire gondol Husserl: a közvetlen adottság feltételezhetően különböző fajtájú tárgyakká strukturálódhat, hasonlóképpen, mint Russell-nél az ismeretség tárgyai. S az idézett szöveghely így folytatódik:

A megjelenések önmagukban tárgyak [*Gegenstände*]. Egy megjelenés valami olyasmí[t jelent], ami folytonos identitással rendelkezik. „Kiterjed az időben”.

(I. m., 237-38.)

Az adottság ezen russelli jellege Husserl 1905-ös gondolatai szerint annál inkább is figyelemreméltó, mert itt egy füst alatt olyasmikről is beszél, mint „phänomenologische Wahrnehmung”, vagy éppen „phänomenologische Reduktion”. Ilyesfajta fenomenológiai tárgyak az emlékezetben lehetnek adottak számomra:

Egy megjelenés az emlékezetben rögzül; ebben ilyen és ilyen összetevőket [Momente] tudunk megkülönböztetni. Másrésztől azonban ezek tárgyak [Gegenstände].

(I. m., 238.)

Az érme másik oldala azonban az, hogy Husserl ezen periódusban keletkezett írásaiban a hülétikus adat eszméje semmiféle szerepet nem játszik.

Az idézett passzusokban tehát felfedezhetjük további fejlődésének csíráit, illetve a tárgyakhoz vezető fenomenológiai redukció cseppfolyós ideáját. Az időbeli folytonosság az, ami tárgyat konstituál, illetőleg ez a folytonos identitás (Husserl 1905-ös nézetei szerint) a fenomenológiai tárgy birtoka, az emberi tudat bármiféle közreműködése nélkül. (Ezt ábrázolta az utolsó két fentebbi idézet.)

Husserl később azonban arra a belátásra jut, hogy ez az időbeli folytonosság nem ténylegesen adott számomra. Ez a belátás hosszú és bonyolult analízisek eredménye volt, melyek 1905 körül kezdődtek, és csúcspontjukra az *Előadások a belső időtudat fenomenológiájáról*¹⁴ című könyvében jutottak. A noéma tárgyának azonosságát később a meghatározható - és, mint fentebb bebizonyítottam, nem önadott – X biztosította.

Érdekes adalék Husserl nézeteinek történeti fejlődéséről, hogy különböző fogalmakat általában különböző módon tárgyal. Az érzéki tudás területén valójában magától értetődően gondolunk arra, hogy az „eredeti” adottságok

¹⁴ Magyarul: *Előadások az időről* (Sajó Sándor és Ullmann Tamás fordítása). Atlantisz, Budapest, 2002. (a ford.)

amorf, hülétikus adatok, amiket sohasem ragadhatunk meg strukturálatlan állapotukban, az intencionális aktus során ugyanis rögvest alárendelődnek strukturáló aktivitásunknak. Csakhogy az intellektuális tudás esetében éppily magától értetődően feltételezzük, hogy az alapadottság az eszmék „világos és elkülönített” formáját ölti, például a kategoriális szemléletben. Ennélfogva számos husserli gondolat alapstruktúrája sokkal tisztábban megmutatkozik, mikor a logikában vagy a matematikában próbáljuk meg őket alkalmazni, mint amikor az érzéki tudatosságban. (V.ö. V. pont.)

Tehát a husserli fejlődés legalapvetőbb sajátosságai is írásom nagyobb távlatú céljait illusztrálják.

XX. Az eidetikus redukció és a *Wesensschau*

A továbbiakban ebben az irányban mélyülünk el. A fenomenológiai redukció abszolút legmélyebb rétegének hiánya arra enged következtetni, hogy a kategoriális szemlélet és az érzéki szemlélet nem különíthetők el tisztán - kivéve a tisztán formális tudományok területét. Az érzéki világról alkotott ideáink fenomenológiai analízise során nem csupán partikuláris, konkrét tárgyakra bukkanunk, hanem gyakran úgy látjuk őket, mint bizonyos - Husserl által lényegiségeknek (*Wesen*) nevezett - általános típusok, általános törvények példányait, s talán inkább ez tipikus. A fenomenológiai analízis során pedig a fenti általános struktúrákat kell kipreparálni abból az érzéki masszából, amelybe be vannak ágyazódva. Mert mégsem elkülönülten adottak számunkra, hanem az érzéki anyaggal szorosan összefonódva, s nem az utólagos gondolati megmunkálás adja őket hozzá a tapasztalathoz (V.ö. *Eszmék* I. 22.§), hanem objektíven benne adódnak.

Az érett Husserl fő problémája tehát az volt, hogy a szemléletben elkülöníthető legyen az általános (a lényegeket) a partikuláristól, ezt a kérdést pedig az eidetikus redukció eszméjével próbálta megoldani. Ennek küldetése pedig hasonló a transzcendentális redukcióéhoz. Nem csupán azt akarja

elkülöníteni, ami (a szemléletben) közvetlenül adott számomra, hanem sokkal inkább arra fókuszál, ami tapasztalatom összességében, de a nem-érzéki szemléletben adódik számomra, különösen tehát a lényegiségekre.

A szemlélet ezen fajtáját Husserl lényeglátásnak [*Wesensschau*, *Wesensschauung*] nevezi. Ezek tárgyai tiszta lényegiségek. Az empirikus tapasztalat tipikus eseteiben Husserl materiális lényegiségeknek hívja őket, s analóg viszonyba állítja őket a kategoriális szemlélet tárgyaival, melyek formális lényegiségek. Ezek a formális lényegiségek pedig, ellentétben például az észlelés aktusaival, az ítélet aktusaival állnak kapcsolatban. A nem-érzéki szemlélet mindkét típusa a *Logikai Vizsgálódásokban* kifejtett absztrakció fogalmának örököse, s ez alakult át a *Wesensschau* gondolatává. Ez az átalakulás pedig ugyanazon fejlődés egy állomása, melyre már korábban is utaltam. Ha ugyanis a tapasztalat maga már különböző kategoriális minőségek tárgyaiban artikulálódna - mint ahogyan Russell esetében -, akkor nem lenne szükség az eidetikus redukcióra, illetőleg a kategoriális és az érzéki szemlélet tárgyai is tökéletesen elkülönülnének.

Ezen megfontolások fényében néhány dolog már sokkal tisztábbnak tűnik. Először is, egy bizonyos módon még az empirikus, intencionális összességek redukciójának is van végpontja, természetesen persze nem az érzéki nyers matériában, hanem az ebben testet öltött, kifejezett lényegiségekben. S ez segíteni fog nekünk annak megértésében, hogy a Husserl gondolataiban megjelenő következtelenséget nem itt és nem így kell keresnünk. Husserl, úgy tűnik, váltig ragaszkodik ahhoz, hogy a *tárgyak* maguk adottak számunkra az érzéki észlelésben, dacára annak a több helyen is hangsúlyozott megállapításának, miszerint az érzékelés strukturálatlan nyers matériája megközelíthetetlen számunkra. Erre azt a magyarázatot adja, hogy egy lényegiség, melyben a nyers matéria artikulálódik „teljes egészében, úgy, ahogy önmaga van, tisztán adódhat”¹⁵ (*Eszmék* I. 67.§). S ez más perspektívába állítja a XVII. pontban taglaltakat.

¹⁵ *Ideen* I, 156.o. (a ford.)

Ugyanakkor megfigyeléseink Husserl idealizmusához való viszonyát tekintve is lényegesek. Bizonyos értelemben ugyanis arra engednek következtetni, hogy szerinte kizárólag a tökéletesen önadott tárgyak lehetnek lényegiségek, azaz egyfajta „ideák” (noha csak kiterjedtebb intencionális összességek tagjaiként). De az igazán fogas kérdés itt az efféle husserli lényegiségek státusza. Valóban tökéletesen adottak számomra a tapasztalatban, vagy (legalábbis néhány esetben) csupán az én aktív közreműködésem által léteznek, mint artikuláló és elrendező (formaadó) aktivitásom részei? Wittgenstein például, legalábbis korai írásaiban, fenntartások nélkül az előbbi alternatíva mellett döntött. (Nem csoda, hogy később már nem azonosította a fenomenológiát a logikával - vagy ahogy utóbb előszeretettel nevezte - a „grammatikával”.) Az ezt az utat választó filozófus azonban valószínűleg igen nagy kényszert érez arra, elutasítsa minden *a priori* szintézis lehetőségét. De mi volt Husserl utolsó szava e kérdésben? Még ha tudnám is választ, akkor sem tudnám összefoglalni ezen írás keretein belül.

XXI. Kinek van igaza?

A másik félig megválaszolt kérdés pedig az, hogy kinek van igaza, Husserlnek vagy Russell-nek? Tehát az adottság mintegy előre csomagoltan jelenik meg számunkra, ahogy Russell feltételezte, avagy a valóság csupán a strukturálatlan, nyers matéria formájában gyakorol hatást tudatunkra, ahogy Husserl állította? Első ránézésre nyilvánvalónak látszik a válasz. Husserl elképzelése sokkal átfogóbb és rugalmasabb. Bizonyos, hogy azon tevékenységek egy fontos része, melyekkel megragadjuk a világot, a formaadás vagy artikuláció sajátosságával bírnak, és az is bizonyos, hogy ezért a megismerés és a fogalomképzés megfelelő elméletének azzal kell foglalkoznia, hogy hogyan fedjük be a világot kategoriális struktúráinkkal - vagy legalábbis így tűnik.

Mindazonáltal a fő kérdés mégsem az, hogy alkotnunk kéne egy elméletet arról, hogy miként strukturáljuk a világot, hanem az, hogy ez egyáltalán a

fenomenológus feladata-e. Itt pedig az a kérdés dönt, hogy vajon az általunk kétségtelenül gyakorolt artikuláló és formaadó aktivitás elérhető-e a fenomenológiai reflexió számára, vagy pedig intencionális tudatunk felszíne alatt megy végbe. A fenomenológián iskolázott legjobb pszichológusok többsége pedig azt az álláspontot látszik pártfogolni, miszerint strukturáló és kategorizáló aktivitásunk sokkal kevésbé megközelíthető, mint ahogyan Husserl gondolta. Azt állítják például, hogy legprimitívebb, legartikulálatlanabb, de a tudat számára még éppen hozzáférhető érzékeink a szó szoros értelmében tárgyakat látnak, nem pedig „színek és árnyékok kétdimenziós kontinuumát”. David Katz pedig azt írta, hogy a legtöbb ember anélkül kerül sírba, hogy valaha is tiszta fenomenológiai színeket látott volna (Katz ezeket „fantomszíneknek” nevezi), azaz megkülönböztetné ezt attól a színtől, ami kategoriálisan már tárgyak, felületek, színes terek, fényforrások stb. színeiként artikulált.

Bármilyen meggyőző erővel is rendelkeznek ezek a nézetek, Husserl fogalmakkal vívott küzdelme mégis heroikus. Ezen fogalmak, mint például a hülé, a betöltődés és a redukció olyan erőfeszítésként foghatók fel, ami a konstitúció faktumát illetőleg a szavakban rejlő kategoriális struktúrák közvetlen adottságát egyaránt érvényre akarja juttatni.

S végül, de nem utolsó sorban, mit mondhatunk a Husserl és Russell által egyaránt elfogadott eszmékről? Helytállóak? A válaszhoz meg kell találnunk a kettejük által egyaránt osztott nézetek súlypontját, ez pedig az igazi fenomenológia kidolgozásának igénye. Például, mi az ismeretség illetőleg a leírás közti ellentét helyes megközelítése, és ez valóban hasonlóan jelenik-e meg Husserlnél? A két kérdés közül az elsőre más alkalommal (V.ö. Hintikka 1989) már válaszoltam. A másodikra pedig most nem fogok.

Köszönetnyilvánítás

Miközben ezen az esszén dolgoztam, nagyon sok segítséget jelentettek nekem David W. Smith, Barry Smith és Martin Kusch kommentárjai és kritikái. Azokért a tévedésekért azonban, amelyek esetleg benne maradtak a szövegben, illetve a kifejtett nézetekért kizárólag én vagyok a felelős.

Hivatkozott irodalom

(Csak azokat a műveket adom meg, melyeket itt idéztem, vagy hivatkoztam rájuk.)

- Føllesdal, Dagfinn. „Husserl’s notion of noema.” *Journal of Philosophy* 66 (1969): 680-87. Illetve in Dreyfus, szerk., 73-80 (vö. lent) [a *Különbség* jelen számában – a ford.].
- _____. „Husserl’s theory of perception.” In *Husserl, Intentionality and Cognitive Science*. Szerk. Hubert Dreyfus. The MIT Press: Cambridge, Mass., 1982, 93-96.
- Harvey, Charles W. *Husserl’s Phenomenology and the Foundations of Natural Science*. Ohio University Press: Athens, 1989.
- Hintikka, Jaakko. „On Kant’s notion of intuition. (*Anschauung*).” In *The First Critique: Reflections on Kant’s Critique of Pure Reason.* Szerk. Terence Pelenhaum és J.J. MacIntosh. Wadsworth, Belmont, Cal., 1969, 38-52.
- _____. „The Cartesian *cogito*, epistemic logic and neuroscience: some surprising interrelations.” In Jaakko Hintikka és Merrill B. Hintikka, *The Logic and Epistemology and the Epistemology of Logic*. Dordrecht: Kluwer, 1989, 113-36.
- Husserl, Edmund. *Cartesian Meditations*. Ford. Dorion Cairns. The Hague: Nijhoff, 1960.
- _____. *The Idea of Phenomenology*. Ford. W.P. Alston és George Nakhnikkian. The Hague: Nijhoff, 1964.
- _____. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (mellékletekkel). Szerk. Rudolf Boehm. *Husserliana* 10. The Hague: Nijhoff, 1966.
- _____. *Logical Investigations* I-II. Ford. John Findlay. London: Routledge & Kegan Paul, 1970.
- _____. *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology*, Első kötet. Ford. F. Kersten. Dordrecht: Kluwer Academic, 1982. (Hivatkozásokban: *Esszmék I.*)
- Katz, David. *The World of Colour*. London: Kegan Paul, 1935.
- Kern, Iso. *Husserl und Kant*. The Hague: Nijhoff, 1964.
- Moore, G.E. „Refutation of idealism.” In *Philosophical Studies*. London: Routledge & Kegan Paul 1922, 1-30.
- Pears, David. *Bertrand Russell and the British Tradition in Philosophy*. London: Collins (The Fontana Library), 1967.
- Russell, Bertrand. *The Problems of Philosophy*. London: Home University Library, 1912.
- _____. „Knowledge by acquaintance and knowledge by description.” In *Mysticism and Logic and Other Essays*. London: Longmans, Green, 1918.
- _____. „The reation of sense data to physics.” *Scientia* 16 (1914): 1-27.

_____. *Theory of Knowledge: The 1913 Manuscript, Collected Papers of Bertrand Russell*, 7. kötet. London: George Allen & Unwin, 1984.

Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Ford. David Pears és Brian McGuinness. London: Routledge & Kegan Paul, 1961.

Deczki Sarolta fordítása